

7  
Надія Суровцова

ЛЕСЬ КУРБАС.

1917 -1927 -1937рр.

Згадувати про Леся Курбаса, це означає згадувати про український театр, про своє дитинство, про юність, революцію, про ~~всю~~ бурхливу, складну добу, що випала на нашу долю.

Люди, події так міцно переплетені, що дуже важко окремо відірвати спогади з того суцільного мережива.

Радісні, світлі, гіркі та болючі вони.

Ми народилися й виросли в одні часи. Курбас - по той бік кордону, в Галичині, я - по цей, над Дніпром. Але і там, і тут молодь жила спільним життям, спільними мріями про батьківщину. Вже тоді, а може саме тоді найдужче зросло прагнення того повного злиття наших земель, яке згодом призвело до наших днів.

Кожний, хто свідомо віддавав своє життя рідній землі, робив це на тій царині, яка була йому найближчою.

для Курбаса нею був театр, мистецтво, культура.

Він вирів і виховався на дещо відмінних від нас взірцях Європи, але одночасно знав <sup>і</sup> наш традиційний український театр, театр Садовського, Саксаганського, класичний ~~шмив~~ <sup>ноо</sup> старовинний репертуар, на якому зростала наша "посейбічна" молодь. Ми - знали тільки цей останній, та трохи, краєм вуха, через "трансляцію" російських театрів довідувалися ~~дещо~~ про Захід.

В театрі Садовського, у досить непривітному приміщенні, дитиною я дивилася на "Гетьмана Дорошенка", і плакала разом з батьком, який водив мене туди. Там зростало почуття свідомої любові до батьківщини - таке, яким воно могло тоді бути.

Молоді роки дали до пізнання значно ширших обріїв, ген за Збруч, і далі, в широкий світ, а революція уперше штовхнула глянути глибше зверхніх барв, драматичних театральних ситуацій.

Кожний почав шукати шляхів, точок для прикладання своєї енергії



для спільної справи. шукали в діяльностях соціальної, політичній, науковій, літературній.

Курбас знайшов свою долю й недолю в театрі. На цей шлях він ступив юнаком, ним ішов до останку. Його вабив театр, в ньому він одночасно бачив і зваряддя, яке давало йому змогу брати видатну і плідну участь в творчому становленні України на такій значній ділянці її нового, пореволюційного життя, як творення <sup>раздільного</sup> дальшого передового культурного етапу рідного театру.

Ми, та частина молоді, до якої я належала, не були театралами. Тоді нас цілком захоплювала політика, її бурхливі події. Проте поява нового молодого театру не могла нас минути. І коли відбулася перша постановка Курбаса "Цар Едіп", театр був повний.

Непевна, чи ми розуміли суть тодішніх ~~шукань~~ <sup>шукань</sup> Курбаса, хоч добре пам'ятаю сцени з містичним хором і туніки статистів, і гру самого Леся. Яку б ролю він не виконував, він мав незмінний успіх і вже відтоді ~~завжди~~ <sup>завжди</sup> завойовував назавжди наші серця.

Потім він ставив драматичні етюди ~~О~~ <sup>О</sup> Леся, тодішнього улюбленця молоді. І самі етюди, і їх виконання ~~були~~ <sup>були</sup> різко відмінними від традиційного історично-побутового театру.

З останнім нас в'язали дитячі спогади, але тепер ми його зраджували для Курбаса.

Хоч ми і не були знавцями, але талановитість постанов була безумовною, ми захоплювалися новим тетром, були горді з нього, і не було прем'єри, якої б ми не бачили. Це став наш театр. Йшли там і Вінниченкові речі. Пам'ятаю "Чорну пантеру та Білого Ведмеда". Ведмеда грав Курбас. Вінниченка я не любила, але коли грав Курбас, я забувала все.

Не надто заможні за тих часів, ми купували найдорожчі квитки, щоб краще бачити, чути свого улюбленця.

Нема й мови, що я не важилася тоді познайомитися з ним, бо він був недосяжний, як мрія.

Йшли бурхливі сімнадцятий та вісімнадцятий роки.



Не раз свистіли кулі над Києвом, чули ми й артилерійську канонаду. Мінялися уряди, керівництва; театру ставало все важче в столиці.

Тимчасом я на довгі роки виїхала закордон. Курбас і його театр зникли з мого обрію.

Тільки десь з двадцять першого року, завдяки приязні Юрія Коцюбинського, що був повноваженим представником Радянського уряду у Відні, я одержала можливість стежити по радянській пресі за культурним життям на Україні., та трохи дізнавалася з рідких листів матері, що весь час перебувала в Умані. А справа була в тому, що коли становище театру стало нестерпним, Курбас з певною частиною трупи помандрував на периферію і опинився саме в Умані. Про це досить докладно пише в своїх спогадах покійний П.Т.Коваленко, який теж кілька років працював в Уманському театрі разом з Олексюком/пізніше - письменником С.Тудором/.

Дружина Курбаса, В.Чистякова і артистка Гакебуш жили тоді в нашому будиночку, що містить<sup>с</sup> недалеко театру. Про це і писала мені свого часу мати.

В Умані Курбас пробув лише сезон, але протягом цього часу встиг зоснувати драматичну студію. Щасливий випадок заховав до наших днів /тепер в архіві музею/ зошит протоколів цих часів, перелік дисциплін, що в ній викладалися, список учасників. Там на першому рядку стояв теперішній академік М.Бажан, а графу, де писали вік учасника, проти його імені соромливо пропущено: академік був наймолодшим, і тоді ще навчався в кооперативній школі. У цьому ж списку<sup>т</sup> стоять Е.Кротевиц, який тоді теж жив в Умані, М.Петрашевич, О.Супрун.

Студія Курбаса існувала досить довго і після його виїзду з міста.

Коли уважно приглянутися до тих позовклих розрізнених сторінок школярського зошту, дивуєшся, наскільки вдумливою, широкою була програма, що там викладалася, якої залізної дисципліни вимагали від її учасників.

А життя було жорстке, суворе - навіть просто пройти містом над вечір підчас військового стану, до того не раз голодним студійцям! Внтузизм, який зумів запалити Курбас, перемогав.



Збиралися студійці о 5-ій год. дня "по сонцю"/протокол/В протоколі:  
" запропонувати колективу, аби хто може позичив газову лампу і знесли  
газу".

Доручення виконувалися без заперечень, і зворушливо бренишь: "Дору-  
чити відповідальність за освітлення, як електричне, так і газове М.Ба-  
жанові"... Електричне освітлення бувало не надто часто!

Одночасно йшла і серйозна творча робота. Працювали наполегливо над  
етюдами Рильського, Олеся, Білою вечерею Ростана. У запису від 28/IX 21  
під головуванням Бажана стоїть: "Давати щодня написану на папері тему  
для мімодрами, імпровізацій і т.п. Ухвалюється провадити "принципаль-  
ні балачки". І так само суворо постановлюється "щодня мити підлоги".

На цьому ж засіданні головою студії обрано Бажана. Ознайомлюють  
раду з даними Курбасом інструкціями, і ухвалюють: "перевести в жит-  
тя все, що т. Курбас пропонував, себ-то: провадити лекції мімодрами  
помимо лекцій Предславича; організувати гуртки по студіюванню істо-  
рії мистецтв, теорії музики. Праця в гуртках йде шляхом читання рефе-  
ратів, диспутів та практичних вправ; зоснувати гуртки загальноосвіт-  
ні по таким предметам: Всесвітні історії/сюди входять історія куль-  
тури та історія релігії/, філософії, психології, природничі науки,  
соціальні науки та мови; організувати журнал.

Обрано редакцію в складі: Бажан, Калиновський та Супрун, до них кан-  
дидат Петрашевич."

Ось засідання 15 листопаду 1921 року.

.... "Підготовка до приїзду т. Курбаса. З огляду на те, що т. Курбас  
має їхати до трупи, квартиру знаходити не обов'язково, але на всякий  
випадок уповноваженому доручити підшукувати.... З огляду на те,  
що заля-читальня РАТАУ звільнилася, вжити заходів аби її було одве-  
дено для студії...."

Так давно!

Я зустрінулася з Курбасом тільки у 1925 році, у Харкові, після  
повороту з закордону. Тепер я побачила не ентузіаста-юнака з Києва,  
переді мною був закінчений майстер, творець нового, невиданого ще  
мною українського радянського театру "Березіль", театру, що стояв



на рівному щаблі з театрами Європи, а може і перевищував їх своїми постійними шуканнями, складом своїх творців, молодих, натхнених, що разом з молодими драматургами творили нове мистецтво.

Приміщення "Березолю" та редакції "Вістей" - тодішнього літературного осередку наче символічно містилися майже поруч на колишній Сумській вулиці. Кожна вистава була подією, що переймала так само глибоко, як вихід нової книжки найближчого товариша.

Не доводилося декларувати про необхідність співпраці письменника й артиста, це було самозрозумілим, це була одна сім'я.

Навіть у побуті ми були близько зв'язані - більшість артистів, письменників, журналістів були "напівбезпритульні", і обідали донебудь поблизу, в їдальні чи ресторані. Один такий літній ресторан у садку на Сумській користав з особливого успіху; там хтось з товаришів познайомив мене з Курбасом і ми не раз там зустрічалися.

Мій перший новий 1926 рік на Україні ми зустрічали разом у приміщенні "Березоля". То була спільна зустріч артистів, письменників та художників. В фойє було накрито довгого-предовгого стола; там же потім відбувалися танці. Ми всі були такі молоді! Як танцював Курбас! А може то мені здавалося тоді - від щастя свідомості, що я на Україні, що знов світить рідне сонце...

Зовсім молодими були тоді Ужвій, Бучма, Балабан, Василько, Гіриняк, Стаднікова та Маслоученко...

Але тепер це вже був не юнацький експеримент, а нове, яскраве, закінчене мистецтво.

Курбаса цікавив новий європейський репертуар, його молода драматургія. Він довідався, що я маю деякі зв'язки з англійськими письменниками /тоді він поставив "Зливу", або "Седі" Могема/, і він запропонував мені видобути що небудь з Англії. Незабаром мені надіслали деякі модерні твори через молодого, маловідомого письменника, Ланселота Уайта.

Ми зібралися в мене, на вулиці Раковського 19, щоб ознайомитися з ними. Прийшло кілька осіб: Лесь Курбас, Микола Хвильовий, Куліш, Досвітній та академік Багалій.

Я читала одразу з англійського тексту, щоб не гаяти марно часу на



переклад. Ці англійці щось не прийшли нам до вподоби, і я так і не перекладала надісланого. Проте ми намічали продовжувати контакт, не втрачаючи надії, натрапити на щось цінне. Ця робота обірвалася незабаром не з моєї волі.

І знов настала перерва. Темна завіса впала на рідній край, зникли дорогі постаті товаришів, і з ними – світлий образ Леся Курбаса.

Більше я його не бачила.

Тільки ж спогади на цьому не скінчилися. Доля провадила багатьох з нас перехрестними стежками.

У в'язниці ярославського політизолятору я стрінула через кілька років людину з Соловків. І на асфальтовій доріжці невеличкого подвір'я, безупинно кружляючи по ній під час тюремної прогульки, я почувала про Леся. За високий цегляний мур, за колючий дріт, повз вишку вартового з наладованою рушницею прорвалася вісточка про долю Курбаса. Я слухала з нервами, напруженими як струна, стараючись не пропустити ні слова.

Ну от, я пишу спогади. А немає в мене листів, щоденників, фото з автографами, немає нічого з того, що належить мати в таких випадках.

Тільки пам'ять, шматки закрівавленого від болю серця за долю Курбаса лишилися з тих часів недоторкальними і пройшли крізь десятки літ до сьогоднішнього дня.

Це вже не спогади, а щось інше, що межує з легендою, яку твориться навкруги таких людей.

Отже я почувала, що Лесь Курбас опинився у Соловках. А я ж навіть не відала, що його було арештовано...

В Соловках знали, кого тримали, і Курбасу доручили театральну справу. За тої доби, тай взагалі в лагерьх, театральна справа відіграла чималу роль, для "фасаду" лагерного режиму.

Курбасу запропонували поставити модних тоді "Аристократів" Погодіна і запропонували кадрових видатних артистів, що перебували тоді як в'язні північного табору. Але Курбас, запалившись цією постановкою, можливістю знов повернутись до улюбленої праці, відмовився від цих артистів. Він захотів зробити нечувану до того часу спробу: підбра-



ти свою нову трупу з справжніх убивців, проституток, злодіїв. Вони мали "грати" самих себе. Довго, пильно вивчав він людей навкруги, співтоваришів своєї неволі і провадив навчання акторській справі.

Перша постановка, спектакль в театрі Соловецького Кремля перевищив усі сподіванки, здається, навіть самого режисера.

Начальство популяризувало якомога ширше "свої" досягнення, постановку Курбас возив по численних командіровках островів...

Але скороминуче лагерне життя... Перегорнула<sup>я</sup> блискуча сторінка показного "фасаду", і Курбаса, нашого Лесь Курбаса було переведено в лагер "Медвежки" - Ведмежої гори на Кольському півострові.

Мабуть не тільки назва була страшною, бо незабаром Лесь Курбас... повісився!

Його вийняли з петлі, дали змогу працювати якимсь рахівником в конторі.

Єдиному по своїй талановитості, найвидатнішому артисту, гордості й красі України, Курбасу дозволили ласкаво працювати в конторі.

На цьому трагічна легенда обірвалася.

Тільки через багато літ після цього я знов почувала про те, що Курбаса вже немає на світі. Він умер десь там же, на півночі, але жодних подробиць я не дізналася.

Чи треба про це згадувати?

Минули роки. Не роки, десятиріччя, і пам"ять про Курбаса воскресла на Україні. Окремі його товариші, сучасники, теперішнє молоде покоління відновлюють його ім"я, вивчають досвід його минулої праці, вивчають ті шаблі, на які він поставив наше мистецтво ще в тридцятих роках нашої доби.

Гірко, коли зникає в непам"ять творча людина, що ціле життя віддавала батьківщині, гірко, коли вона безслідно пройшла свій шлях. Але коли наподегливо, цеглинка за цеглиною відновлюються її досягнення, щоби на них будувати наше величне майбутнє, це радісно, - радісно не тільки за чисту, ясну пам"ять тих, що їх вже немає серед нас, але й за тих, що тепер стають творцями життя, які зуміють злучити насильну розірвану нитку героїчного минулого з нашим прекрасним сучасним та майбутнім.

Оці думки і надали мені сміливість поділитися своїми невеличкими спогадами про Курбаса.

*Н. Суровіч*

III. 65p.